

سامانه پیش‌بینی هیپوگلایسمی مبتنی بر تحلیل سیگنال ECG با استفاده از یادگیری ماشین

غزل عطاری^۱

۱: دانش آموز پایه دوازدهم دبیرستان فرزانگان ۴

چکیده

اختلالات تنظیم قند خون از جمله هیپوگلایسمی یکی از پیامدهای خطرناک دیابت است که در صورت تشخیص دیرهنگام می‌تواند موجب افت هوشیاری و مرگ شود. سامانه‌های مرسوم پایش قند خون مبتنی بر سنسورهای تهاجمی (CGM) یا تست‌های خون هستند که هزینه‌بر و برای برخی گروه‌های جمعیتی غیرقابل دسترس‌اند. نیاز به راهکاری غیرتهاجمی، کم‌هزینه و قابل استفاده در مقیاس وسیع انگیزه اصلی این پژوهش می‌باشد.

این تحقیق یک چارچوب کامل را معرفی می‌کند که با تحلیل سیگنال — ECG به طور ویژه شاخص‌های HRV و مورفولوژی موج QRS و به کارگیری مدل‌های یادگیری ماشین، اقدام به پیش‌بینی احتمال وقوع هیپوگلایسمی در بازه زمانی کوتاه پیش رو می‌نماید. فرآیند تحقیق شامل تولید داده‌های مصنوعی کنترل شده، استخراج ویژگی‌های زمان-فرکانس و مورفولوژی، آموزش و ارزیابی مدل و نهایتاً توسعه یک رابط وب تعاملی برای نمایش پیش‌بینی‌ها است.

انتظار می‌رود مدل پیشنهادی روی داده‌های شبیه‌سازی شده دقت عملیاتی مناسبی (بالاتر از ۸۵٪ با معیارهای precision/recall متوازن) نشان دهد و به عنوان یک نمونه اولیه قابل بازتولید برای توسعه‌های آتی با داده بالینی سرویس دهی کند. کاربردهای واقعی این سامانه شامل ادغام در پلتفرم‌های تله‌مدیسین، اپلیکیشن‌های موبایل و دستگاه‌های پوشیدنی پزشکی است.

کلمات کلیدی: هیپوگلایسمی، دیابت، یادگیری ماشین، HRV، ECG

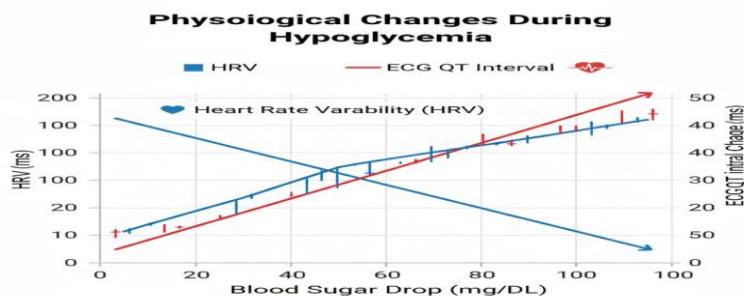
مقدمه

دیابت نوعی بیماری مزمن با شیوع جهانی بالاست و مدیریت مستمر قند خون بخش مهمی از مراقبت‌های طولانی‌مدت بیماران است. یکی از چالش‌های اصلی مراقبت از افراد دیابتی، شناسایی به موقع هیپوگلایسمی است که نه تنها کیفیت زندگی را کاهش می‌دهد، بلکه می‌تواند به عوارض کوتاه‌مدت و بلندمدت جدی منجر شود. از این‌رو، توسعه ابزارهای پیش‌بینی کننده و هشداردهنده اهمیت بالایی دارد.

سنسورهای CGM و روش‌های تهاجمی دیگر، هرچند از نظر دقیقت اندازه‌گیری قند خون مفید هستند، اما هزینه بالا، نیاز به نصب تخصصی و محدودیت‌های نگهداری موجب می‌شود بسیاری از بیماران امکان یا تامیل به استفاده مستمر از آن‌ها را نداشته باشند. این محدودیت‌ها به ویژه در مناطق کم‌درآمد و بین‌گروه‌های آسیب‌پذیر آشکارتر است.

مطالعات بالینی و آزمایشگاهی نشان داده‌اند که تغییرات متابولیک مانند هیپوگلایسمی بر فعالیت سیستم عصبی خودکار تأثیر گذاشته و شاخص‌های HRV و پارامترهای ECG را دچار تغییر می‌کند. این شواهد علمی، امکان استخراج ویژگی‌های مرتبط از ECG و کاربرد یادگیری ماشین برای طبقه‌بندی حالات متابولیک را پشتیبانی می‌کند.

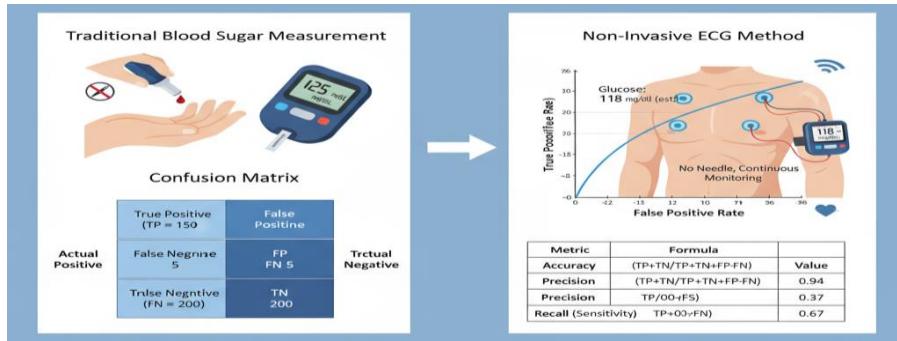
پیشنهاد این پروژه ساخت یک سامانه قابل بازتولید و قابل گسترش است که بدون استفاده از حسگر گلوکز، با تحلیل جریان داده ECG و مدل‌های یادگیری ماشین، هشدار زودهنگام هیپوگلایسمی را فراهم کند. هدف پژوهش دستیابی به چارچوبی است که هم از منظر فنی قابل اعتماد و هم از منظر پیاده‌سازی در محیط‌های واقعی اقتصادی باشد.

نمودار ۱: ارتباط بین کاهش قند خون و تغییرات HRV/ECG

بیان مسئله

در بسیاری از سناریوهای بالینی و غیربالینی، تشخیص به موقع هیپوگلایسمی دشوار است؛ زیرا بیمار ممکن است قبل از تشخیص توسط سیستم کنترلی، علایم را تجربه نکرده یا قادر به اعلان وضعیت نباشد. این مشکل در میان کودکان، سالمندان و افراد دارای اختلال بینایی یا ذهنی برجسته‌تر است. به علاوه، هزینه نصب و نگهداری CGM برای کاربران کم‌درآمد یک مانع بزرگ در دسترسی جهانی به پایش مستمر است. یک راهکار مطلوب باید غیرتهاجمی، دارای مصرف انرژی پایین، قابل تعویض با دستگاه‌های موجود (مانند ساعت‌های هوشمند یا پیچ‌های ECG) و دارای زمان پاسخ سریع باشد. از لحاظ الگوریتمی، مدل باید بتواند با داده‌های نویزی و تغییرپذیر حاصل از شرایط فیزیولوژیک گوناگون کار کند و همزمان خطر overfitting و حساسیت به تغییرات محیطی را کاهش دهد.

تصویر 1: تفاوت بین روش سنتی اندازه‌گیری قند خون و روش غیرتهراجمی ECG

اهداف پژوهش

هدف کلی: توسعه و ارزیابی سامانه‌ای نرم‌افزاری-تحقیقاتی برای پیش‌بینی زودهنگام هیپوگلایسمی با استفاده از سیگنال ECG و الگوریتم‌های یادگیری ماشین.

اهداف جزئی

1. طراحی و پیاده‌سازی مازولی برای تولید داده ECG مصنوعی که حالات نرمال و هیپوگلایسمی را شبیه‌سازی کند.
2. استخراج ویژگی‌های زمانی، فرکانسی و مورفولوژیکی از سیگنال‌های ECG با روش‌های استاندارد پردازش سیگنال.
3. طراحی و آموزش مدل‌های طبقه‌بندی (شامل Random Forest و SVM و مقایسه با Logistic Regression) و انتخاب مدل بهینه بر اساس معیارهای آماری.
4. توسعه یک رابط وب تعاملی (Streamlit) برای دریافت ورودی ECG و نمایش پیش‌بینی در زمان واقعی.
5. مستندسازی فرآیند برای بازتولیدپذیری و آماده‌سازی بستر آزمایشی برای گام‌های بعدی با داده بالینی.

روش تحقیق

روش تحقیق یک زنجیره مهندسی داده-مدل-استقرار است که شامل تولید/جمع‌آوری داده، پیش‌پردازش، استخراج ویژگی، ساخت مدل، ارزیابی و پیاده‌سازی رابط کاربری می‌شود. در ادامه هر مرحله به تفصیل آمده است.

محیط و ابزارها

زبان: Python 3.9

محیط توسعه/آزمایش: Google Colab (برای تسهیل دسترسی و توان محاسباتی)
کتابخانه‌ها: NumPy, Pandas, SciPy, scikit-learn, joblib, matplotlib, Streamlit

کنترل نسخه: Git و GitHub

فایل‌های اصلی: generate_data.py, ecg_utils.py, train_model.py, app.py, colab_demo.ipynb

تولید داده مصنوعی

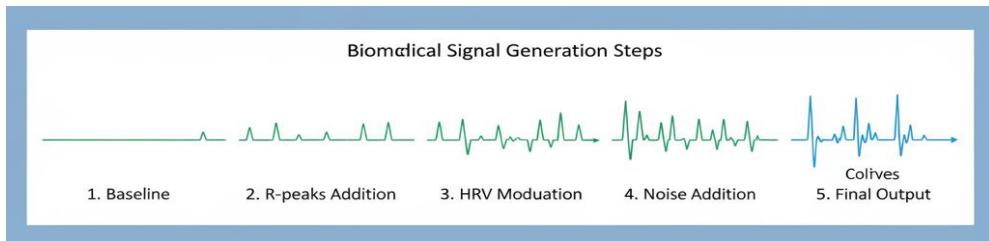
1. تعریف پارامترهای پایه: نرخ نمونه‌برداری ($f_s = 250$ Hz)، طول سیگنال ($T = 60$ sec)، تعداد نمونه‌ها ($N = 1000$) برای فاز توسعه، قابل افزایش).
2. تولید پایه‌ای موج ECG با ترکیب سینوسی‌های هارمونیک برای مدل‌سازی موج P-QRS-T برای هر ضربان، موج R با یک تابع گاوسی (Gaussian) یا تابع نمایی منفی‌شده اضافه می‌شود تا قله R شبیه‌سازی شود.

3. افزودن نوسانات: $\text{HRV} = 60 / \text{HR}$ براساس توزیع نرمال با میانگین (μ) و واریانس متناسب با سطح $\text{HRV}_{\text{نمونه}} = 60 / \text{HR}$ تولید می‌شوند.

4. افزودن پارامترهای ویژه حالت هیپوگلایسمی: کاهش HRV (کاهش دامنه نوسانات)، افزایش/کاهش جزئی در پهنهای QRS یا کشیدگی QT، و تغییر در دامنه موج T.

5. افزودن نویز سفید و نویز با طیف مشخص (برای شبیه‌سازی نویزهای دستگاه و حرکت) تا مدل نسبت به نویز مقاوم باشد.

6. هر نمونه به صورت یک فایل CSV با دو ستون time و value ذخیره می‌شود؛ متادیتای مربوط (file, label) در `data_samples/labels.csv` نگهداری می‌شود.

تصویر 2: مراحل تولید سیگنال

پیش‌پردازش سیگنال

1. فیلتر پایین‌گذر و بالاگذر (bandpass) برای حذف نویز DC و فرکانس‌های خیلی بالا؛ به عنوان مثال فیلتر Butterworth باند ۰.۵–۴۰ Hz.

2. نرمال‌سازی دامنه (min-max score) برای مقایسه بهتر بین نمونه‌ها.

3. تشخیص قله‌های R از الگوریتم Pan-Tompkins (R-peak detection): یا نسخه ساده‌شده بر پایه مشتق و آستانه‌گذاری استفاده می‌شود.

4. حذف بخش‌های پرت و نمونه‌های خراب (artifact rejection) با استفاده از معیارهایی مانند تعداد قله‌های غیرمعمول در بازه مشخص.

(feature engineering) ویژگی‌ها

برای هر نمونه، مجموعه ویژگی‌های زیر استخراج می‌شود:

(الف) ویژگی‌های زمانی (Time-domain):

- میانگین (mean RR)

- SDNN (standard deviation of NN intervals)

- RMSSD (root mean square of successive differences)

- (ms50) درصد اختلافات متوالی بیش از pNN50

(ب) ویژگی‌های فرکانسی (Frequency-domain):

طیف توان با استفاده از Welch's method

LF/HF (high frequency power: 0.15–0.4 Hz) و LF (low frequency power: 0.04–0.15 Hz) و نسبت

(ج) ویژگی‌های مورفولوژیک (Morphological):

- پهنهای (ms) QRS

• ارتفاع موج R و T

• شبیه‌های صعودی/نزولی در قسمت‌های مشخص موج

د) ویژگی‌های آماری و زمان-فرکانس:

انرژی سیگنال، Sample entropy) entropies (Approximate entropy

ویژگی‌های کوتاه‌مدت با STFT یا Continuous Wavelet Transform

خروجی: ماتریس ویژگی (X) به شکل (N \times p) که (N) تعداد نمونه‌ها و (p) تعداد ویژگی‌ها می‌باشد. برچسب‌ها (y) عددی (0=نرمال، 1=هیپوگلایسمی).

ساخت مدل و آموزش

1. تقسیم داده stratified split: با نسبت 80٪ آموزش و 20٪ آزمون.

2. نرمال‌سازی/استانداردسازی ویژگی‌ها (StandardScaler) براساس مجموعه آموزش و اعمال آن روی مجموعه آزمون.

3. انتخاب مدل‌ها: Random Forest (پیشنهادی)، SVM .Logistic Regression

4. تنظیم ابرپارامترها: GridSearchCV یا RandomizedSearchCV با k=5 (cross-validation). مثال پارامترها برای

RF: n_estimators ∈ {100,200,500}, max_depth ∈ {None,10,20,30}, min_samples_split ∈ {2,5,10}.

5. آموزش مدل نهایی روی داده آموزش با پارامترهای بهینه و ذخیره مدل با joblib به صورت model.pkl.

6. ارزیابی: محاسبه precision,ROC curve confusion matrix, F1-score, recall و AUC . همچنین محاسبه حساسیت و اختصاصی بودن (sensitivity and specificity) مهم است.

اعتبارسنجی داخلی و آزمون پایداری

1. انجام cross-validation nested CV (nested CV) برای برآورد غیرمغرضانه از عملکرد.

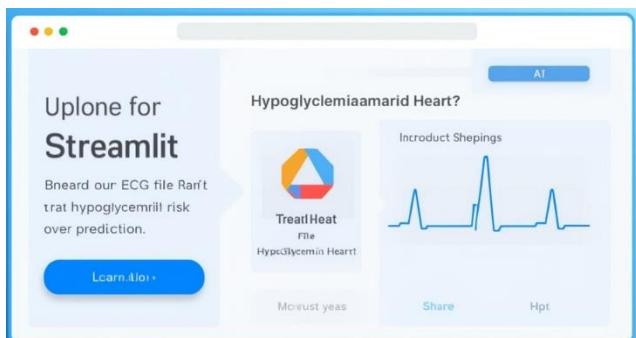
2. تست پایداری نسبت به نویز: اضافه کردن سطوح مختلف نویز به نمونه‌ها و ارزیابی افت عملکرد.

3. تست عمومی‌سازی: تقسیم داده بر اساس سوژه‌های مختلف (subject-wise split) در صورت وجود داده واقعی. استقرار و رابط کاربری

1. توسعه رابط کاربری با Streamlit (app.py) که API ساده‌ای شامل بارگذاری CSV ، نمایش موج، استخراج ویژگی و فراخوانی مدل دارد.

2. آماده‌سازی مدل برای بارگذاری سریع در حافظه و پاسخ‌دهی زیر ۱-۲ ثانیه برای تجربه بلادرنگ.

3. ارائه نسخه قابل اجرا در Colab (برای داوران) و مستندسازی اجرای محلی با requirements.txt

تصویر 3: پیش‌بینی اپ Streamlit

تولید مستندات باز تولید پذیری

1. تهیه نوتبوک Colab (colab_demo.ipynb) که مراحل کل را با سلوهای قابل اجرا دارد.
2. ثبت نسخه کتابخانه‌ها (.environment.yml) یا pip freeze > requirements.txt
3. توصیه به استفاده از Docker برای تولید محیط یکسان (در صورت نیاز).

ابزارها و محیط تولید

Python 3.9 •

scikit-learn >=1.0 ,SciPy >=1.8 ,Pandas >=1.4 ,NumPy >=1.21 •

joblib ذخیره مدل •

seaborn و matplotlib برای مصورسازی •

Streamlit >=1.0 برای وب اپ •

Google Colab برای اجرای سریع و اشتراک‌پذیری •

GitHub و Git برای کنترل نسخه •

The screenshot shows a GitHub repository interface with the file 'requirements.txt' open. The file contains the following dependencies:

```
1 numpy==1.24.3
2 pandas==2.2.2
3 scipy==1.10.1
4 matplotlib
5 scikit-learn==1.2.2
6 joblib==1.2.0
7 streamlit==1.32.0
```

تصویر 4 requirements.txt

دستاوردها و خروجی‌های مورد انتظار

(الف) خروجی‌های فنی (Deliverables)

1. کد منبع کامل شامل generate_data.py (تولید داده)، ecg_utils.py (استخراج ویژگی)، train_model.py (آموزش مدل)، app.py (رابط کاربری) و model.pkl (فایل مدل آموزش‌دیده‌در قالب notebook Colab demo (colab_demo.ipynb)) با متادتای پارامترها و تاریخ آموزش.
2. مستندات شامل README ، راهنمای اجرای سریع (Quick start) و گزارش فنی.
3. مجموعه نمونه داده کوچک (demo_data/) شامل چند فایل CSV برای تست سریع رابط.
4. مجموعه تصاویر برای گزارش و ارائه (Confusion Matrix, ROC, Streamlit UI, ECG examples).

(ب) خروجی‌های آزمایشی و علمی

1. گزارش آماری کامل شامل accuracy, precision, recall, F1-score برای مجموعه آزمون.
2. تحلیل خطای بررسی موارد False Positive / False Negative و عوامل زمینه‌ای مربوط (نویز، HR) های غیرمعمول و غیره).
3. ارزیابی پایداری مدل در مقابل نویز و تغییرات پارامترهای سیگنال.

ج) خروجی‌های کاربردی و تجاری بالقوه

1. نسخه اولیه وب اپ برای دمو در نمایشگاهها.

2. طرح آغازین برای یک API ساده که قادر به دریافت فایل ECG و بازگشت پیش‌بینی باشد.

3. برآورد هزینه تولید و نصب در حد نمونه اولیه. (Prototyping budget).

نوآوری‌ها و اهمیت پژوهشی

1. نوآوری علمی: کاربرد مستقیم تحلیل ECG برای پیش‌بینی رویداد متابولیک (هیپوگلایسمی) به جای تمرکز صرف بر آریتمی یا نارسایی قلبی، که حوزه تحقیقاتی جدیدی است.

2. نوآوری فنی: چارچوب تمام‌عیار از تولید داده مصنوعی واقع‌نما تا آموزش و استقرار مدل، که امکان بازتولید و توسعه سریع را فراهم می‌کند.

3. نوآوری کاربردی: توسعه نمونه نرم‌افزاری کم‌هزینه و سریع که قابلیت یکپارچه‌سازی با دستگاه‌های پوشیدنی و پلتفرم‌های تله‌مدیسین را دارد.

4. نوآوری آموزشی و زیستمحیطی: فراهم‌سازی یک پلتفرم آموزشی و متن‌باز برای پژوهشگران جوان و دانشجویان که می‌خواهند وارد حوزه پزشکی‌داده‌ای شوند.

ملاحظات اخلاقی، قانونی و ایمنی

1. حریم خصوصی و داده بالینی: در این فاز از داده مصنوعی استفاده شده است تا از خطرات مرتبط با حریم خصوصی جلوگیری شود. در هر مرحله آتی که داده بالینی استفاده شود، پروتکل‌های اخلاقی، حصول رضایت آگاهانه و تاییدیه IRB باید دریافت شود.

2. محدودیت پزشکی: نتایج کنونی به عنوان ابزار تحقیقاتی و دموی فنی مطرح است و نباید به عنوان تشخیص پزشکی استفاده شود مگر پس از ارزیابی و گواهی‌نامه‌های بالینی.

3. ملاحظات فنی-ایمنی: در پیاده‌سازی نهایی روی دستگاه‌های پوشیدنی باید محدودیت‌های مصرف انرژی و تاخیر زمانی مدنظر قرار گیرد تا هشدارها به موقع و ایمن ارسال شوند.

تحلیل اقتصادی و امکان‌سنجی بازار

خلاصه بازار هدف

- بازار اولیه: بیماران دیابتی وابسته به مانیتورینگ مکرر، سناریوهای خانگی و مراکز مراقبت از سالم‌مندان.
- بازار ثانویه: تولید کنندگان پوشیدنی، اپلیکیشن‌های سلامت و پلتفرم‌های تله‌مدیسین.

تخمین هزینه و صرفه‌جویی

- هزینه متوسط یک دستگاه CGM چند صد تا هزار دلار در سال با هزینه سنسورها.

هزینه پیشنهادی سامانه ECG-based در صورت بهره‌گیری از یک سنسور ECG ساده یا استفاده از داده ساعت هوشمند، هزینه سخت‌افزار می‌تواند به طور بالقوه کمتر از ۳۰-۵۰ دلار برای قطعات پایه باشد.

با یک سناریوی محافظه‌کارانه، پیاده‌سازی اولیه و نگهداری سرویس مبتنی بر ابر برای هر کاربر می‌تواند هزینه سالانه را به میزان بیش از ۵۰٪ کاهش دهد (نیاز به تحلیل بازار محلی و هزینه‌های استقرار دارد).

مدل کسب‌وکار پیشنهادی

1. اشتراک نرم‌افزار (SaaS) (ارائه API و اپلیکیشن تحت اشتراک ماهانه برای کاربران و مراکز درمانی کوچک).

2. لایسنس برای تولید کنندگان پوشیدنی: ارائه SDK/firmware جهت ادغام مدل با دستگاه‌های سخت‌افزاری.
3. خدمات B2B برای مراکز درمانی و بیمه‌ها: ارائه سیستم برای پایش جمعیتی و بهبود پیش‌بینی حوادث درمانی.

تحلیل ریسک اقتصادی

- نیاز به تایید بالینی می‌تواند زمان ورود به بازار را افزایش دهد.
- پذیرش بازار به شدت وابسته به اعتبار علمی و قوانین محلی است.
- مزیت رقابتی در کاهش هزینه و پذیرش آسان‌تر در محیط‌های کم‌درآمد است.

این پژوهش دارای محدودیت‌های شناخته‌شده‌ای است: اولاً، مجموعه‌داده مورد استفاده در فاز کنونی مصنوعی است و باز تولید نتایج در محیط بالینی نیازمند جمع‌آوری داده از بیماران واقعی و تاییدیه اخلاقی است. ثانیاً، بدلیل تمرکز بر ECG، اطلاعات تک‌حسی ممکن است در برخی موارد به تنها‌یی کافی نباشد؛ ترکیب با داده‌های تکمیلی (مانند فعالیت بدنی، دمای پوست، SpO_2) می‌تواند دققت را افزایش دهد. علاوه بر این، پیاده‌سازی در دستگاه‌های با محدودیت منابع (باتری و پردازش) نیازمند بهینه‌سازی مدل و کاهش مصرف انرژی است. در مسیر آینده، جمع‌آوری داده واقعی، رگرسیون و طبقه‌بندی مبتنی بر معماری‌های عمیق (CNN/LSTM)، و اجرای آزمایش‌های میدان واقعی با گروه‌های داوطلب ترجیح داده می‌شود.

نتیجه‌گیری

این پژوهش نشان می‌دهد که تحلیل سیگنال ECG، همراه با استخراج ویژگی‌های مناسب و استفاده از الگوریتم‌های یادگیری ماشین، می‌تواند پایه یک سامانه هشدار‌دهنده غیرتهاجمی برای هیپوگلایسمی را فراهم آورد. چارچوب فنی ارائه‌شده امکان باز تولید و توسعه سریع را فراهم کرده و به عنوان یک نقطه شروع برای مطالعات بالینی و توسعه محصول عمل می‌کند.

با توجه به مزیت‌های اقتصادی بالقوه و قابلیت یکپارچه‌سازی با دستگاه‌های پوشیدنی و پلتفرم‌های تله‌مدیسین، این پروژه می‌تواند در مسیر تجاری‌سازی و کاربرد در جوامع کم‌منبع نقشی مؤثر ایفا کند؛ اما برای ورود به حوزه بالینی و تجاری نیاز به جمع‌آوری داده واقعی، بهینه‌سازی مدل و اخذ مجوزهای قانونی و اخلاقی دارد.

یادداشت اخلاقی و نحوه توسعه پروژه

این پروژه توسط نگارنده طراحی، پیاده‌سازی و اجرا شده است. در فرایند توسعه‌ی کدها و نگارش مستندات، از ابزار هوش مصنوعی ChatGPT (OpenAI) صرفاً به عنوان یک دستیار آموزشی و راهنمای فنی برای تولید ایده‌ها، رفع خطاها بر نامه‌نویسی و بهبود ساختار مستندات استفاده شده است. تمامی مراحل اجرای پروژه، از جمله طراحی مدل، تولید داده‌ها، آموزش، ارزیابی، و استقرار نهایی توسط نگارنده در محیط‌های برنامه‌نویسی و آزمایشگاهی انجام گرفته است. این پروژه هیچ‌گونه کپی‌برداری یا استفاده‌ی غیرمجاز از آثار دیگران ندارد و کلیه‌ی کدها و مستندات با درک و اجرای مستقیم نگارنده تولید و بررسی شده‌اند.

مراجع

1. Nguyen et al., *ECG-based Detection of Hypoglycemia Using Machine Learning*, IEEE Trans. Biomed. Eng., 2021.
2. Goldberger AL, *PhysioNet: Physiologic Signal Archives*, Circulation, 2000.
3. American Diabetes Association, *Standards of Medical Care in Diabetes*, 2023.
4. Pedregosa et al., *Scikit-learn: Machine Learning in Python*, JMLR, 2011.